

EDAT ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Some Ideas About Prepositions

Günay KARAAĞAÇ*

Özet

Bu yazıda, "edat" terimiyle karşılanan dil birimlerinin dil ve düşünce dünyasındaki yerleri tasvir edilmeğe çalışılmakta; çekim, bağlama ve ünlem edatları, varlıklar ve eylemler arasındaki ilişki ve bilgilerin adları olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: edat, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı

Abstract

This paper aims to describe the positions of linguistic units, corresponding to "particles" in the language and intellectual world, and refers conjugation, connection and exclamation particles as the titles of informations and relations between entities and verbs.

Key words: 1. bound morpheme, 2. particle, postposition, adposition, preposition, pointer word, conjugative particle, exclamation particle.

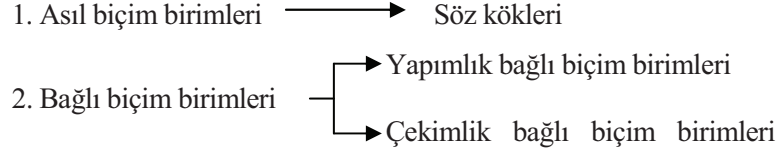
Edat terimi, bugünkü Türk dilciliğinde, çekimlik bağlı birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanılmaktadır. Osmanlı dilcilik geleneğinde *edat* terimi, bütün yapım ekleri, çekim ekleri ile bugün *edat* olarak bildiğimiz, çekim, bağlama ve ünlem edatları gibi ekleşmemiş bağlı birimler için kullanılır ve 'tek başına anlamı ve kullanımı olmayan, ancak söz kök ve gövdelerinden sonra gelerek, yeni sözler türeten veya bu sözlerin bir araya gelişini sağlayan dil birimi' diye tanımlanırdı. Bu yüzden de eski çalışmalarda edat, yapımlık ya da çekimlik ve ekleşmiş ya da ekleşmemiş olabilirdi.

Bu eski ve doğru tanım, bağlı birim olmanın, ekleşme süreciyle ilgili bir konu olmaması gerçeğinden kaynaklanıyordu. Bir söz veya söz öbeğinin bağlı birim oluşu, onun bir bağlı bilginin adı olarak kullanılışıyla ilgilidir. İşte eskiden ekleşmiş veya ekleşmemiş, yapımlık ve çekimlik bütün bağlı biçim birimleri için kullanılan *edat* sözü, günümüzde, yalnızca çekimlik bağlı biçim birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanılmaktadır.

Edatlar, bağlı bilgilerin ve ilişkilerin adlarıdır. Bu özellikleriyle, sözlük birimleri arasında apayrı bir yere sahiptirler.

Dillerin tamamen saymaca olan ses birimleri, anlam değiştirici olmalarına karşılık, anlam taşıyıcı değildirler. Anlamı olan ses veya ses demeti, biçim birimidir. Dillerin kullandıkları biçim birimleri iki türdür:

* Prof.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü gunaykaraagac@gmail.com

Asıl birimler, tek başlarına anlam ve kullanımları bulunan veya cümle ögesi olabilen birimlerdir. Asıl birimler, tek başlarına var olabilen bilgilerimizin adlarıdır: 'Su' bilgisi, 'koşmak' bilgisi, böyle bilgilerdir.

Dillerde asıl birimler yanında, bir de tek başlarına anlam ve kullanımları bulunmayan, yeni sözcük yapmaya veya sözcükleri bir araya getirmeye yarayan dil birimleri de vardır. Bunlar, bağlı birimlerdir. Bağlı birimler, tek başlarına anlamları ve kullanımları olmayan, ancak söz köklerine ve gövdelerine gelerek yeni sözcük türeten veya bu sözcüklerin bir araya gelişini sağlayan dil birimleridir. Ekleşmiş veya ekleşmemiş olabilirler.

Bağlı birimler, tek başlarına kullanılmazlar; çünkü bunların işaret ettikleri bilgilerin ortaya çıkabilmesi için ön bilgilere ihtiyaç vardır. Bağlı birimler, tek başına var olamayan bilgilerimizin adlarıdır: 'sütçü' bilgisi için 'süt' bilgisine 'koşucu' bilgisi için 'koşmak' bilgisine, 'Ağaç değil.', "ağaç gibi, ağaç için" bilgisi için 'ağaç' bilgisine ihtiyaç duyulur. Yapımlık bağlı birimler, eski bilgi-yeni bilgi ilişkilerinin adları iken, çekimlik bağlı birimler, bilgiler arası ilişkilerin adlarıdır.

Bugünkü anlamıyla edatlar, dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına değil, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) veya söz cümleler kuran (ünlem edatları) dil birimleridir. Başka bir deyişle, edatlar, ortaya çıkabilmeleri için bir başka varlığa (v + v) veya eyleme (v + e) gerek duyan bilgilerin adlarıdır. Bu yüzden tek başlarına kullanılmazlar. Bu bakımdan, edatlar birer bağlı birimdir, çünkü varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisinde ortaya çıkan 'bulunma, yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç, vb.' gibi bilgilerimizin adları, ancak bağlı birimler olabilirler ve bu bilgilerin var oluşları, ancak varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisi ile gerçekleşebilir.

Bilgilerin hepsi, aynı değerde değildir. Kendi başlarına var olabilen bilgiler olduğu gibi, ortaya çıkabilmeleri için, başka bilgilere gerek duyan bilgiler de vardır. İşte söz diziminde bu bilgiler arasında yolculuğa çıktığında, sözcükler de değişik işlevler görürler. Sözlüklerde sözcüklerin anlamları, söz dizimlerinde ise, hangi işlevde kullanıldıkları önemlidir. Bu yüzden, dillerin ad,

Edat Üzerine Düşünceler

sıfat, zarf, özel ad, edat vb. türden ayrı ayrı söz varlıkları yok; mevcut sözlük ve söz dizimi öğelerinin kullanılış biçimleri vardır. Ad, sıfat, zarf, edat veya özel ad oluş, sözden cümleye kadar, her düzlemdeki dil birimi için geçerlidir. İşte bir sözlük biriminin edat oluşu da, onun bir bağlı bilgiye ad oluşuyla ilgilidir.

Türkçenin eski ve yeni bütün edatlarının çekim sırasında ve çekimlik ögeler ile oluşmuş olmaları da, edatların gerçek kimliklerini ve belirli yapıların niçin edatlaşma sürecine girdiklerini açıklamaktadır. Bu yapılardaki edatlaşma süreci, varlık-varlık ve varlık-eylem ilişkilerinde yeni bilgilerin, yeni dikkatlerin doğmakta olduğunu göstermektedir. En az iki varlıkla veya bir varlık ve bir eylemle ortaya çıkabilecek bağlı bilgilerin adları olmak, onları, birer bağlı birime çevirir. Bağlı birim hâline gelmek, yani edat olarak kullanılmak, edatlaşmak ise, ekleşmenin ilk şartıdır.

Bağlı birim hâline gelmek, varlıklar ve varlıklarla eylemler arasındaki genel ve ortak ilişkilere ad oluş ile ilgili bir süreçtir. Bağlı birimlerin işaret ettikleri bilgiler, böyle bir süreçte doğdukları için, yani ortaya çıkmaları başka varlık ve eylemlere bağlı olduğu için, bağlı birimler, birer dil birimi olarak tek başlarına kullanılamazlar. Bağlı birimlerin asıl birimlerin ses yapılarına uyum sağlamalarına ise, ekleşme denir ve ancak bağlı birimler ekleşebilir ve tabii ki bütün bağlı birimler, asıl birim kaynaklıdır.

Bağlı dil birimlerinin ekleşip ekleşmemiş olmaları, tamamen bir ses bilgilik olaydır. Bilindiği gibi, çekimlik bağlı birimler, ilişkilerin adlarıdır ve ancak ilişkiler ortaya çıktığında gerçekleşebilirler; varlık ile varlık veya varlık ile eylem ilişkilerinin adları olarak ortaya çıkan çekimlik bağlı birimler, dil kullanımını, yani söz dizimini gerçekleştiren temel öğelerdir ve büyük bilgilerin adlarıdır; bunların işaret ettikleri bilgilerin ortaya çıkabilmeleri için ez az iki varlığa veya bir varlık ile bir eyleme gerek vardır.

Türkçe, uzun bir sözlü devir yaşamış bir dil olduğu için, bağlı birimlerinin büyük çoğunluğu, ilk yazılı dönemde bile ek hâline gelmiştir, bazılarında ise bu ekleşme süreci hâlâ sürmektedir. Dediğimiz gibi, Türkçenin bağlı birimlerinin büyük bölümü ekleşmiştir ve bazıları da ekleşme yolundadırlar. Uzun sözlü devirler boyunca, yazının yokluğunda, bağlı bilgilerin adları olan bağlı biçim birimlerinin çok büyük bir bölümü ekleşmiş olan Türkçe, söz dizimini, büyük ölçüde bu ekleşmiş bağlı birimler ile kurmaktadır. Türkçenin yapımlık birimlerinin tamamı, çekimlik birimlerinin de çok büyük bir kısmı, ekleşmiş bağlı birimlerdir; dolayısıyla, Türkçe söz dizimi öğelerinin büyük bölümü, ekler hâlinindedir.

Yazının dile ve iletişime büyük katkısı yanında, dile bir kötülüğü de vardır: Tutucu, değişmez, kalıcı ve birleştirici bir yapısı olan yazı, bağlı

birimlerin daralıp büzüşerek ve nihayet ekleşerek daha ekonomik hâle gelmelerini engellemektedir. Bu yüzdendir ki Türkçe, Latince, Grekçe gibi uzun sözlü geçmişi olan dillerin dil bilgisi kitapları biçim bilgisi ağırlıklı iken, İngilizce, Almanca gibi yeni doğan dillerin dil bilgileri söz dizimi ağırlıklıdır.

Türkçenin eşitlik, yön ve araç çekimleri, Eski Türkçede eklerle yapılırken, daha sonra bu çekimlerin edatlar ile yapılması da bu yüzdendir. Türkçede, varlık ile varlık (söz öbeği) ve varlık ile eylem (cümle) ilişkilerinin adlarından ekleşmiş olanları, isim hâl ekleri; ekleşmemiş olanları ise, çekim edatlarıdır. Yani Türkçenin isim çekimi hem ek hem de edatlarla yapılmaktadır.

Edatlar, kullanılış biçimleri, görevleri, birlikte kullanıldıkları ögeler göz önüne alınarak, şu şekilde sınıflandırılabilirler:

1. Çekim edatları
2. Bağlama edatları
3. Ünlem edatları

1. Çekim Edatları: Bir isimle birlikte kullanılarak, o isme yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi nitelikler yükleyen, kendisinden sonra gelen fiil veya ismi bu niteliklerle niteleyen veya ilişkilendiren çekimlik bağlı birimleridir. Sonuna geldikleri sözleri kendi çevresinde toplayıp bir bütün oluştururlar. Çekim edatları, varlık-varlık ve varlık-eylem ilişkilerinin adlarıdır; bu yüzden, çekimlik bağlı birimlerdir ve tek başlarına kullanılamazlar. Türkçenin tarihindeki çekimlik bağlı birimlerinin büyük bölümü, sonradan ek hâlini almıştır ve uzun sözlü devirler içinde, bağlı sözlerden, yani edatlardan ekleşmiş olan bu ekler, isim hâl ekleri olarak bilinir.

Türkçenin isim çekimi, eskiden beri, bir bölümü ekleşmiş edatlar, ekleşmiş bağlı birimler, yani isim hâl ekleri ile bir bölümü de son çekim edatlarıyla yapılmaktadır. Bugün ekle, edatla veya hem ek hem edatla yapılan isim hâl çekimlerinden bir bölümü söz öbeklerini yapmada, bir bölümü de cümle kurmada kullanılır. Türkçenin isim hâl ekleri ve son çekim edatları, aşağıdaki on üç öbekte toplanmıştır; her öbek, birçok komşu ilişkinin adı olan bilgiye işaret etmektedir. Aşağıdaki yapılar ve her birinin işaret ettiği komşu bilgilerden oluşan ilişki demetleri, sözlük birimlerini kullanabilmemizde biricik kılavuzlarımızdır:

Edat Üzerine Düşünceler

1. Yalın Hâl	(isim + \emptyset) + (isim + \emptyset)	var oluş sıfatı (niteleme öbeği)
	(cümle 'isim-fiil'+ \emptyset) + (isim + \emptyset)	eylem sıfatı (niteleme öbeği)
2. İlgî Hâli	(isim + ilgi h.) + (isim + \emptyset)	ilgi öbeği (ilişkilendirme öbeği)
	(isim + ilgi h.) + (isim + iyelik)	isim tam. (ilişkilendirme öbeği)
	(isim 'zamir' + ilgi h.) + (isim + iye.)	iyelik ö. (ilişkilendirme öbeği)
zarflık ilişkiler		sıfatlık ilişkiler
3. Yapma Hâli	(isim + yapma h.) + (yüklem)	(isim + yapma h.)+(isim) (nit.)
4. Yaklaşma Hâli	(isim + yaklaşma h.) + (yüklem)	(isim + yaklaş. h.)+(isim) (nit.)
5. Bulunma Hâli	(isim + bulunma h.) + (yüklem)	(isim + bulun. h.)+(isim) (nit.)
6. Uzaklaşma Hâli	(isim + uzaklaşma h.) + (yüklem)	(isim + uzakl. h.)+(isim) (nit.)
7. Vasıta Hâli	(isim + vasıta h.) + (yüklem)	(isim + vasıta. h.)+(isim) (nit.)
8. Eşitlik Hâli	(isim + eşitlik h.) + (yüklem)	(isim + eşitlik h.)+(isim) (nit.)
9. Yön Hâli	(isim + yön h.) + (yüklem)	(isim + yön h.) + (isim) (nit.)
10. Sebep Hâli	(isim + sebep h.) + (yüklem)	(isim + sebep h.)+(isim) (nit.)
11. Karşılaştırma H.	(isim + karşılaştırma h.) + (yüklem)	(isim + karşıl. h.)+(isim) (nit.)
12. Benzerlik Hâli	(isim + benzerlik h.) + (yüklem)	(isim + benzerl. h.)+(isim) (nit.)
13. Sınırlama Hâli	(isim + sınırlama h.) + (yüklem)	(isim + sınırl. h.) + (isim) (nit.)

	Niteleme yapanlar
	İlişkilendirme yapanlar
	Cümle yapanlar

Yukarıdaki ek ve edatlar, Türkçenin biricik ilişkilendiricileridir; onlar olmadan hiçbir sözü diğerinin yanına koyamayız. Kullanıldıkları sözlerle birlikte bildirdikleri anlamlara göre son çekim edatları şöyle öbeklendirilirler:

1. Yer ve yön bildirenler: *alt, alta, altta, alttan, arı, aşağı, aşağıya, aşağıda, aşağıdan, barada, beri, -çan/-çen, dek, değin, -dek, deri, dış, dışarı, dışa, dışta, dıştan, doğru, dolayları, hakkında (hekkide, hakda); iç, içeri, içe, içte, içten, karşı (garşı, garap), öte, sarı, taba (dapa), taban (taman), turında (turalı, tuuralu, togrili), üst, üste, üstte, üstten, üzere, yan, yaka, yukarı, yukarıya, yukarıda, yukarıdan.*

2. Zaman bildirenler: *ara, beri, beridir, berili, birlé, burun (> burın, borı), -çan /-çen, çeñli, deñeç, doğru, evvel, geçe, geri, kadar (>geder), karşı, kimi, neden sonra, ön, önce, soñ, soñra (> sora), , üçün yakın.*

3. Benzerlik bildirenler: *denli, kadar (> geder), kibi (> gibi, bigi, bigin, kibin, kébék, kévék, kimi, kimin, yimik), suman, sımak, sıyaktı, teg (> dek, dik), türlü, yalı.*

4. Yaklaşma, amaç ve neden bildirenler: *bola, dair, diye, dolayı, için (< üçün, üçün, uçun, uşın, uşun), göre (<köre), karşılık, mahsus, mukabil, nazaran, ötrü (<ötürü, ötri), rağmen, sebep, sebepli, üzere(> üzre).*

5. Uzaklaşma, ayrılık, başkalık ve sonuç bildirenler: *başka* (> *başga*), *bütün* (> *büten*), *-den*, *dış* (< *tış*), *dışında*, *gayrı* (> *geyri*), *için*, *öñge*, *özke*, *ötürü*, *savayı*.

6. Karşılaştırma, nitelik ve nicelik bildirenler: *aşkın*, *daha*, *dahi*, *değın* (< *teğın*, *teği*), *denli*, *göre* (< *köre*, *körü*), *kadar* (> *geder*), *karap*, *karaganda* (> *garanda*), *karata*, *üzre*.

7. Birliktelik ve araç bildirenler: *birlikte*, *beraber*, *birle*, *bile*, (> *birlen*, *bilen*, *bulan*), *ile* (> *-la/-le/-yla/-yle*), *ilen* (*-lan/-len*, *-nan/-nen*), *katış*.

8. Sınırlandırma bildirenler: *dek*, *-dek*, *değın* (> *deyin*, *deyim*, *teyin*), *cuvuk*, *çeyin* (> *şeyin*), *çakı*, *çaklı*, *tıklé*; *kadar* (> *geder*), *kimi*.

2. Bağlama Edatları: Sözüleri, söz öbeklerini veya cümleleri bir araya getirmeye yarayan çekimlik bağlı birimlerdir. Bu dil öğelerini bir araya getiriş, sıralayıcı veya açıklayıcı biçimlerdeki bağlamalardır.

Kısaca söylemek gerekirse, birden fazla sözün bağlama edatlarıyla bir araya gelerek oluşturduğu yapılar, bağlama öbek ve cümleleridir. Bu öbekler, sıralayıcı bağlama öbekleri ve açıklayıcı bağlama öbekleri biçiminde başlıca iki kola ayrılır:

a. Sıralayıcı Bağlama Edatları ve Kullanımları: Sıralama işlevinin söz konusu olduğu bu söz diziminde, tek bir edatla iki söz, söz öbeği veya cümle birbirine bağlanır. Bağlanan öğeler arasında, niteleyen-nitelenen, tamlayan-tamlanan değil, yalnızca sıralama ilişkisi vardır. Bağlanan öğeler denktir ve yerleri değişebilir. Söz ve söz öbeklerinden oluşan bağlı birimlere, bağlama öbeği denir. Türkçede, titremleme ile (*virgöl*), *ve*, *ile*, ve *ilâ* bağlama edatları, sözleri ve cümleleri birbirine bağlamakta kullanılır. Sıralama söz öbeği, diğer öbeklerden biraz farklıdır ve yapı bakımından da diğer öbeklerden ayrılır. Sıralama söz öbeğinin yapısındaki sözler, eşit öğeler olarak bağlanırken; diğer söz öbeklerinin öğeleri, asıl-bağlı öğeler olarak biri diğerine tâbidir. Diğer söz öbeklerinin yapısındaki öğelerin yerinin değişmesi, öbeğin anlam ve yapısını etkilerken; sıralama söz öbeğindeki öğelerin yer değiştirmesi, sıralama söz birliğinin anlamını ve dil bilgilik yapısını etkilemez.

Çoğu zaman ilk ikisi arasına *virgöl* konabilir ve sondaki öge *ve* ile bağlanabilir. Birimler arasında *ve* 'lerin kullanılması üslupça hoş olmadığı için *ve* yerine *virgöl* konularak, sonuncu öğeler arasına *ve* konulur: *sebze*, *meyve*, *tuz*, *şeker* ve *bakliyat*; *tuz*, *ekmek*, *süt*, *yoğurt*, *sebze*, *meyve* ve *yeşillik*; *tuzlu balık*, *ballı yoğurt*, *kepekli ekmek*, *taze sebze*, *meyvelerden üzüm* ve *çoban salatası*; *elma ile ayva*; *suyu getiren ile testiyi kıran*; *üç ila beş*

Edat Üzerine Düşünceler

Sıralanan dil birlikleri virgül ile sıralanırsa sonuncu birlikten önce kuvvetlendirme vurgusu için, *ile* ve *dahi* veya *ve de* kullanılabilir: *tuzlu balık, ballı yoğurt, kepekli ekmek, taze sebze, meyvelerden üzüm ve de çoban salatası; Boğaç, hayatının sonuna kadar sevinecek ve üzülmecekti; Bahadır kardeşinden daha saygılı ve terbiyeli idi.*

Sıralayıcı bağlama öbeği, bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim ögesinin veya cümlenin oluşturduğu söz öbeğidir. Sıralama söz birlikleri de denen bu öbeklerde, ögeler asıl ve yardımcı olarak ayrılmaz. Ögeler denk olarak birbirine bağlanır.

Birkaç sözün sıralanmasıyla kurulan sıralama birliğinin yapısındaki sözlerden biri söylenmeyebilir ve bu, sıralama birliğinin dağılmasına yol açmaz. Diğer söz öbeklerinde ise, ne asıl öge, ne de bağlı öge düşürülebilir. Sıralama birliğinin kuruluşunda yer alan sözler, cümlede aynı öge olarak görev üstlenir. Bundan dolayı, sıralama birliğindeki sözler aynı biçimde kullanılır. Diğer söz öbeklerindeki sözlerin yeri genellikle sabitken, sıralama birliğindeki sözlerin yeri değişebilir. Söz öbeğindeki ögelerin yerlerinin değişmesi, öbeğin anlamı ile dil bilgilik yapısını değiştirirken; sıralama birliğinin yapısındaki ögelerin yer değiştirmesi, sıralama birliklerinin anlamını da, dil bilgilik yapısını da etkilemez: *ağırbaşlı ve sabırlı > sabırlı ve ağırbaşlı; baba ile çocuk > çocuk ile baba.*

b. Açıklayıcı Bağlama Edatları ve Kullanımları: Cümle başına veya sonuna gelen edatlarla yapılan bu yapıdaki sözler veya cümleler, aralarındaki sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, açıklama, sebep, sonuçlandırma, onama ve ret vb. ilişkilerle birbirlerine bağlıdır. Bağlama edatları, cümleler arası ögeler, yani metin ögeleri oldukları için cümle dışı ögedirler. Cümle başında yer alan ve kendilerinden önceki dil birliklerini birer cümle bütünlüğünde kendisinden sonraki dil birlikleriyle ilişkilendiren bu edatların önemli bir bağlama işlevi vardır. Cümleler arası ilişkiyi ve metin bütünlüğünü bu edatlar sağlar. Bunun en iyi örneği *ki* bağlama edatlı cümlelerde görülür. Dolayısıyla birleşik cümleler içinde ayrı bir yeri olan *ki*'li cümleler bir başlık altında nasıl yer alıyorsa, tıpkı bunun gibi, diğer cümle başı edatları ile kurulmuş yapılar da dikkate alınmalıdır.

Açıklayıcı bağlama edatları, parça-bütün, neden-sonuç, denkleştirme, ayırma, vb. ilişkilerle, sözler, söz öbekleri ve daha çok da cümleler arasında ilişki kuran bağlı birimlerdir. Bu edatların büyük bölümü, çeşitli cümleler ile Eski Türkçede bulunmayan *ki*'li birleşik cümlelerin asıl cümlelerinin kalıplaşmış biçimleridir.

Cümle başında veya sonunda yer alan ve kendisinden önceki dil birliklerini bir bütünlük içinde kendisinden önceki veya sonraki dil

Günay KARAAĞAÇ

birlikleriyle ilişkilendiren bu edatların önemli bir bağlama rolü vardır. Bağlama edatları, parça-bütün, neden-sonuç, denkleştirme-ayırma vb. gibi ilişkilerle cümleleri birbirlerine bağladıkları için cümle ögesi değil, cümleler arası metin öğeleridir. Cümle başı bağlaçları ise, başında buldukları cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen cümle veya cümlelere çeşitli görevler ile bağlayan sözlere dir. Eski Türkçede cümle başı bağlacı yoktu. Bunlar, Türkçenin sonraki devirlerinde, tamlayıcı, niteleyici ve açıklayıcıları, tamlanan, nitelenen ve açıklanan öğelerinden sonradan gelen ve komşu dillerden alıntılanan yapılarıdır. Eski Türkçede hiç bulunmayan ve bugünkü diğer Türk yazı dillerinde de az bulunan cümle başı bağlaçları, *ki* 'li birleşik cümlelerin ana cümleleridir ve kalıplaşarak tek bir sözlük birimi olmuşlardır. Bunlar birkaç öbek oluşturur:

Bağlama Edatları	Bağlaçlar	Cümlelik Bağlayıcılar
<i>Sıralayıcı Bağlayıcı Edatlar</i>	ve, ya, veya, , (virgül) jane, ari, men (ben, pen), menen (benen, penen; alde, ne, nemese, ne bolmasa, birde, birese, meyli.	bundan başka ...-duğu kadar bununla başka bunun yanısıra buna ilaveten bununla beraber.
<i>Açıklayıcı Bağlayıcı Edatlar</i>		
<i>Sebep-Sonuç İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	çünkü, dolayısıyla, keza, madem, mamafih, nitekim, zira. sondıktan, nege deseng, öytkeni, sebebi, sol-sebepti, sondıktan, solay bolgandıktan, sonday-ak, bulay, bulaysa, süytip, üytip, osılay, sonımen, degendey, goy.	böyle olunca, bu demektir ki, bu münasebetle, bu nedenle, bu sebeple, bu yüzden, buna karşı, buna karşılık, bundan dolayı, bundan dolayıdır ki, bunun için, bunun içindir ki, bunun sonucunda, o hâlde, o nedenle, o sebeple, o takdirde, o yüzden, o zaman, onun için, öyle olduğu hâlde, şöyle ki, şöyle kim, şu hâlde, zira ki.
<i>Özetleyici-Genelleyici İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	açıkçası, anlaşılın, bermutat, kısaca, kısacası, ekseriyetle, ekseriya, hasılı, hülâsa, nihayet, sonuçta, sonunda.	anladığım kadarıyla, bilindiği gibi, bilindiği üzere, önemli olan, özet olarak, özetle, sonuç olarak, sözün kısası, yukarıda söylendiği gibi.

Edat Üzerine Düşünceler

<p><i>Karşılaştırma -Denkleştirme İlişkisi Sağlayan Edatlar</i></p>	<p>daha, dahası, doğrusu, elhak, haydi, nasıl, neredeyse; ...da ...da, hem... hem..., ne... ne (de)..., ya... ya (da)..., ister... ister...;</p> <p>tagı, jane, ali, endi, şındığında, şının aytkanda, al, kalay, kalayşa, gurlı, esebinde; ari..., ari...; birese..., birese...; ne..., ne....</p>	<p>bir bakıma, bir bakıma ki, bir başka ifadeyle, bir de, daha iyisi, daha kötüsü, her ne kadar, her ne kadar ki, işin iyisi, işin kötüsü, nasıl ki, nedir ki.</p>
<p><i>Tahmin- Kesinlik İlişkisi Sağlayan Edatlar</i></p>	<p>acaba, âdeta, belki, değil... bile... , demek, elbet, elbette, evet, galiba, gayrı, güya, hayır, herhâlde, kuşkusuz, meğer, meğerse, meğersem, muhakkak, mutlaka, sanki, sankim, şayet, şüphesiz, tabii, tabiatıyla, yoksa, zahir, zinhar.</p> <p>kalayşa, derlik, balkim, mümkün,şığar,emes, oypıray, şınımın,tügil, aveli, demek, arine, albette, iya, makul, jaraydı, sıra, şığar, ıktimal, baksa, ...bilem, jok, kümansiz, arine, şübasiz, ekibastan, kadiksiz, albette, degendey, ne, aytpeşe.</p>	<p>belki de, büyük bir ihtimalle, dediğim gibi, dediğine bakılırsa, demek ki, demektir ki, demek oluyor ki, elbette ki, güya ki, hiç de, hiç şüphesiz, hiç şüphesiz ki, ihtimal, ihtimal ki, kesinlikle, kesin olarak, kim bilir, meğer ki, muhakkak ki, öyle ki, şüphesiz ki, tabii ki.</p> <p>eng bolmasa, tım bolmasa, mümkün şığar, mindetti türde, beyne bir, zangdı türde.</p>
<p><i>Olurluk- Olmazlık İlişkisi Sağlayan Edatlar</i></p>	<p>bari, evet, heyhat, hayır, maalesef, maatteessüf, yazık, yazık,</p> <p>iya, solay, jok.</p>	<p>büyük bir ihtimalle, yazık ki.</p> <p>ökinişke oray.</p>

Günay KARAAĞAÇ

<i>Doğrulama- Yalanlama İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	aslında, doğru, doğrusu, evet, görelim, güya, hakikatte, hâlbuki hayır, negizinde, şının aytkanda, şınında, ras, rasında, iya, ...bilem, arasınşa, jok, olay emes.	her ne kadar, her ne kadar ki, hiç de, sanki. eki arada, jok,
<i>Kabul – Ret İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	bittabi, değil, doğru, elbet, elbette, evet, hayır, öyle, peki, tıpkı. arine, şübasız, kümansız, emes, tügil, tursın, turmak, ras, rasında, şınında, albette.	aynı şekilde, bir türlü, elbette ki, hiç de, tıpkı onun gibi.
<i>Öncelik– Sonralık İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	artık, bahusus, bakalım, bilhassa, derken, hususiyle, ille, öncelikle, özellikle, endi, köreyik, özgeşe, ayırıkşa, öte-möte, erekşe, asirese, sol kezde, sol mezigilde, aveli, eng aveli.	illâ ki, şu hâlde. eng aldımın, barinen burın,
<i>Ekleme– Çıkarma İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	açıkçası, ancak, ayrıca, bile, doğrusu, elhak, hatta, hem, mesela, örneğin, sade, sadece, ve, yalnızca, yine de. alayda, degenmen, aytkenmen, tipti, aveli, ...ekeş, eng bolmasa, ...bolsa da, ari, mısalı, tek, jane, alayda, ...gana.	bunun üzerine, çünkü, daha, daha açık bir ifadeyle, hem de, kaldı ki, misal olarak, senin anlayacağın, söz gelimi, söz gelişi, şöyle dursun, tek, üstelik, üstelik de, üstüne üstlük, ve de, yukarıda söylendiği gibi. aşıktan aşık (aytkanda), tek kana.

Edat Üzerine Düşünceler

<i>Şart – Şart Değil İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	bari, bilsen, eğer, ise, maahaza, madem, varsın, ya. eger, eger de, alda-jalda, al, meyli, sondıktan.	aksi hâlde, Allah vere de, dediğine bakılırsa, doğrusunu istersen, doğrusunu söylemek gerekirse, eğer...ise, en azından, her neyse, hiç değilse, hiç olmazsa, hiç yoksa, ise de, ister istemez, madem ki, ne zaman ki, o hâlde, olmaya ki, ta ki, ta kim, tut ki, turalım ki, vaktaki. sonımen katar, sonımen kabat, sonımen birge, bir jığınan, olay bolsa, solay bolgandıktan.
<i>Zıtlık İlişkisi Sağlayan Edatlar</i>	aksine, ancak, ama, amma, aslında, bilakis, binaenaleyh, da/de, esasen, fakat, gayrı, gene, yine, rağmen, hakikatte, hâlbuki, hoş, lâkin, oysa, peki, velâkin, yada, yahut, yalnız, yine, yoksa. birak, birak ta, alayda, degenmen, aytpeşe, aytkenmen, bolmasa.	aksi hâlde, amma ki, amma velakin, buna rağmen, bununla beraber, bununla birlikte, buna karşı, buna karşılık, gene de, her ne kadar, her ne kadar ki, işin aslına bakarsan, ne var ki, oysa ki, yine de. sonda da, onda da, söytse de, aytse de, öytse de, aytpegende al.

3. Ünlem Edatları: Ünlemler, değişik ortamlarda çıkarılan insan seslerinden ibarettirler ve değişik duyguları anlatmaya yararlar. Birçoğu, anlatım gücünü kendi ses yapılarından alırlar; fakat aralarında belirli bir duyguyu seslenme yoluyla anlatmak yanında, kendilerine özgü bir anlama sahip olanlar da vardır. Sözlü iletişimde bolca ve rahatça kullanılabilen ünlem edatları, yazılı kullanım için noktalama işaretlerinden destek alırlar. Yazıda, tek kullanılıyorsa kendilerinden sonra; bir sözle birlikte kullanılıyorsa, o sözden sonra ünlem (!) işareti konulur.

Ünlem edatları ve yapılarında ünlem edatlarının yer aldığı ünlem öbekleri, tek başlarına bilgi vermez ve ister edatlı ister tonlamalı olsunlar, cümle sayılamazlar; çünkü burada bir yargı, bir bildirme veya bir “olma” veya “yapma” yoktur. Ünlemler, saygı belirtileri ve hitaplar, cümleye benzer söylenmelerine, hatta cümle tonlamalarına sahip olmalarına rağmen, cümle değildir. Ünlem öbekleri, bir olayı değil, bir olay karşısında dil kullanıcısının duruşunu bildirdiği için, cümle dışı öğelerdir; cümlenin değil, metnin öğeleridir.

Ünlem öbekleri, bir ünlem edatı ve ardından gelen isim ögesinden oluşur. Türkçede seslenme edatları hitap bildiren sözlerdir: *a, ey, ay, iy, hey, be, bre, ya, hay, yahu, hu, more, ulan, eyvah, oh, vah..*

Günümüz dilciliği, ünlem öbeği ile birlikte, cümle başı edatlarını, red ve kabul, onay veya inkâr sözlerini, **söz cümle** olarak görür ve öyle adlandırır. Söz cümle, bir cümle gibi, bir olaya ad olmuş ve tek sözden oluşan cümledir. Bütün kabul, onay, inkâr ve red cümleleri, bu tür cümlelerdir. Yüzey yapısı söz veya birleşik sözden oluşan söz cümle, yalnızca derin yapısı cümle olan bir yapıdır. Cümle olup olmadıkları çokça tartışılan bu yapılar, yapıcı cümle olmayan, konuşanın önceki veya sonraki olay karşısındaki duruşunu bildiren, tek sözlük cümlelerdir. Ünlemler, ünlem öbekleri, açıklayıcı bağlayıcı cümle başı edatları, red ve kabul, onay veya inkâr sözleri, böyle sözlerdir: *hayır, evet, elbette, hey, aferin, bak, sanki, beli, elbette (ki), şübhesiz (ki), sözsüz (ki), yahşı, tabii (ki), yeğün (ki), çoh güzel, pekala, he, heri, heri ya. İyi, senin dediğin olsun!*

a. Seslenme Edatları: *a, aaa* ‘şaşıрма, beğenme; çağırma; temenni, emir, istek ‘; *abo, abov* ‘şaşıрма, beğenme’; *aferin* ‘takdir, beğenme’; *ah* ‘üzüntü, acıma’; *aha* ‘işte’; *aman* ‘kızgınlık, üzüntü’; *ay* ‘şaşıрма, ürkme’; *ayol* ‘hey, hay, vay’; *be, behey* ‘çağırma’; *bereket, bereket versin, bereket versin ki* ‘sevinme; uygun bulma; memnuniyet, mihnet’; *bırak* ‘vazgeç, aldırma’; *billah, billahi* ‘Allah’a and olsun, Allah için’; *bravo* ‘takdir, teşvik’; *bre* ‘çağırma’; *deha* ‘işte’; *eee, eh* ‘onaylama, yetinme’; *elhak* ‘doğrusu’; *ey* ‘çağırma’; *eyvah* ‘acınma, şaşkınlık’; *ha* ‘ vurgulama, tenbih; öyle değil mi; sakın’; *ha, hay, hey* ‘çağırma’; *hah* ‘beğenmeme, yerme’; *haşa, haşa ki* ‘tövbeler olsun’; *hay* ‘istek; şaşma’; *hay hay* ‘evet, baş üstüne’; *hadi, haydi* ‘özendirme, cesaretlendirme’; *heyhat* ‘ne yazık ki’; *işte* ‘işte’; *keşke, kâşki* ‘ne olurdu; temenni, pişmanlık’; *maalesef* ‘üzüntü, pişmanlık’; *nah, ‘işte’; of, oof* ‘usanma, bıkkınlık’; *oh, ooh* ‘sevinme, rahatlama, ferahlama; üzülme, hayıflanma’; *öf* ‘sıkıntı; bıkkınlık; öfke’; *püf* ‘beğenmeme, küçük görme’; *sakın* ‘asla, aman ha’; *ta, te* ‘işte, ileride’; *tu, tü, tüh* ‘ayıplama; pişmanlık’; *vah, vah vah* ‘üzüntü, acıma; pişmanlık’; *vallah, vallahi* ‘and içme’; *vay* ‘yakınma; alay’; *ya* ‘vurgulama; soru’; *yahu* ‘çağırma’; *yazık, yazık ki* ‘acıma; pişmanlık’; *yuf* ‘öfke, nefret, hınç’; *yuh, yuha* ‘aşağılama, hor görme’ gibi niyetleri dışa vurmaya yarar.

b. Soru Edatları: Ya bir söze soru ifadesi kazandıran ya da sözdeki soru ifadesini kuvvetlendirmeye yarayan edatlardır. Sayıları pek fazla olmayan bu edatlar, farklı yerlerde kullanılırlar: *Acaba, acep* edatları, soru ifadesini kuvvetlendirmeye; *hani* edatı, söze soru ifadesi kazandırmaya; *hangi, kaç, ne, nice, nasıl, neredeki* gibi edatlar, isimlerin soru şekillerini elde etmeye; *nasıl, ne, neden, nerede, nereden, nereye, niçin, niye* edatları ise, eylemlerin soru

Edat Üzerine Düşünceler

şekillerini elde etmeye yarar. Bunların kullanılış şekilleri de farklıdır: *Acaba, acep, hani* edatları, kuvvetlendirme edatı; *hangi, kaç, nasıl, ne, neredeki, nice* edatları soru sıfatı; *nasıl, ne, neden, nerede, nereden, nereye, niçin, niye* edatlarıysa soru zarfı olarak kullanılır. Bu sözlerin edat sayılmaları, tek başına bir anlam taşımamaları dolayısıyladır.

acep, acaba ‘merak, hayret, beklenti; şüphe, tereddüt’; *hani* ‘nerede; niçin’; *hangi* ‘varlıklardan hangisi’; *kaç* ‘kaç, ne kadar’; *kim* ‘kim’; *mi / mi / mu / mü* ‘var mı, mevcut mu’; *nasıl* ‘nasıl’; *ne* ‘ne’; *neden* ‘neden, niçin’; *nerde, nerede* ‘nerede’; *neye, niye* ‘niye, niçin’; *niçin* ‘niçin’; *nice* ‘nice, ne kadar’; *ya* ‘soruyu vurgulama’.

c. Cevap Edatları: Bunlar, bir soruya cevap oluşturan kalıplaşmış öğeler olup, diğer edatlara göre, anlamları daha belirgindir. Sorulan soruyu karşılama, ya onaylama ve kabullenme ya da ret ve inkâr doğrultusunda olur: *âlâ* ‘çok iyi, çok güzel’; *elbet, elbette* ‘kuvvetlendirme, onaylama’; *evet* ‘evet’; *ha, he* ‘evet’; *hay hay* ‘olur’; *peki, pekiyi* ‘olur’; *pekâlâ* ‘onaylama, kabullenme’; *tabii* ‘elbette; kesinlikle’; *ya ya* ‘doğruluğunun farkına varma’; *asla* ‘kesinlikle’; *değil* ‘değil’; *hâşâ* ‘asla, kesinlikle’; *hayır* ‘hayır, değil’; *hiç de değil* ‘hiç değil’; *yok* ‘hayır, değil’.

Sonuç olarak *edat*, bugünkü dilciliğimizde, ekleşmemiş çekimlik bağlı birimlerin adıdır. Bugünkü anlamıyla edatlar, dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına kullanılamayan, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) veya söz cümleler kuran (ünlem edatları) dil birimleridir.